

Wel verschillen, geen verbanden: een gemiste kans?

Debat: SCP-rapport *Vershil in Nederland* (2014)

Harry Ganzeboom

Het Sociaal en Cultureel Rapport (SCR) 2014 wijkt sterk af van de rapporten zoals die sinds 1974 met tweejaarlijkse regelmaat verschenen zijn. Lange tijd kon je het SCR lezen als een cumulatieve sociologische rapportage over Nederland, berustend op de steeds langer wordende reeksen van databestanden rondom welke het SCP is gebouwd (in het bijzonder Culturele Veranderingen, het Aanvullend Voorzieningsgebruik Onderzoek en het Tijdbestedings Onderzoek, en ook internationale vergelijkende gegevens afkomstig uit de ISSP en ESS). Dit type boekhouding is nu geheel verbannen naar de periodieke *Sociale Staat van Nederland*, die in de oneven jaren verschijnt. Het SCR van 2014, *Vershil in Nederland*, is totaal anders, namelijk opgebouwd rondom een eenmalige, in mei 2014 gehouden enquête (VIN14) onder drieduizend respondenten. Een enquête houden in mei, en daarover in december al een SCR klaar hebben, dat dwingt bewondering af. Het rapport *Vershil in Nederland* beoogt geen sociale boekhouding te zijn, maar een originele en innovatieve analyse van sociale ongelijkheden in ons land.

Het rapport begint met een inleidende 'theoretische' uiteenzetting ('Visies op Verschil'). In sneltreinvaart komt een historisch overzicht van fragmenten van sociale stratificatietheorieën langs, voor het merendeel begrippen en terminologie. De gezichtpunten worden gepersonifieerd door de overbekende reuzen van de sociologie: Marx, Weber, Durkheim, met een opvallend grote plek voor Pareto. De moderniseringstheorie wordt opgehangen aan het werk van Blau en Duncan; daar ontbreekt de eigenlijke ideoloog van deze visie, Parsons. Toch is de overgang van *ascription* naar *achievement* (van herkomst naar prestatie) de meest toetsbare hypothese die ik in het afsluitende overzicht heb kunnen vinden. Maar uiteindelijk komen we terecht bij de klassieker die de echte inspiratiebron is geweest: Bourdieu. Het uitgangspunt van *Vershil in Nederland* is diens uitbreiding van het economisch kapitaal begrip met dat van cultureel (en sociaal) kapitaal. Centraal staat een parafraze van Bourdieus bekende tweedimensionele 'model' van omvang en compositie van cultureel en economisch kapitaal, zoals belichaamd in opleiding en inkomen en de bijbehorende tweedimensionele ordening van beroepen, en de consumptieve voorkeuzen die daarvoor karakteristiek zouden zijn (oorspronkelijk bijna veertig jaar geleden gepubliceerd als *Anatomie du Goût* (Bourdieu en Saint Martin 1976)).

De SCP-auteurs geven aan een en ander een nogal eigenzinnige interpretatie. Opleiding, beroep en inkomen voegen ze vrolijk samen onder 'economisch kapitaal', terwijl ze de term 'cultureel kapitaal' betrekking laten hebben op wat bij Bourdieu 'symbolisch kapitaal' zou heten: taalvaardigheid, smaken en esthetische

voorkeuren. Daarmee missen ze in mijn ogen wat nu juist het aantrekkelijke en vernieuwende aan Bourdieus bijdrage was: het idee dat opleiding en inkomen gecorreleerde, maar heel onderscheiden dimensies van stratificatie zijn, die geheel verschillende consequenties voor levensstijlen en levenskansen hebben. Aan de proliferatie van kapitaalsoorten die op het werk van Bourdieu is gevolgd, voegt *Vershil in Nederland* er nog één toe: het ‘persoonskapitaal’, bestaande uit gezondheid, aantrekkelijkheid (‘esthetisch kapitaal’) en ‘mentaal kapitaal’, een eufemisme voor intelligentie of cognitieve vaardigheid. Alles tezamen vormt deze vierdeling van kapitaalsoorten (en de daaronder liggende differentiatie van subdimensies en indicatoren) dan de beredenering van de inhoud van de navolgende thematische hoofdstukken. Veel begrippen, dimensies, en woorden; weinig toetsbare hypothesen en eigenlijk ook geen goed geformuleerde centrale vraagstelling.

In het afsluitende empirische hoofdstuk ‘Nederland in Meervoud’ wordt de bourdieuaanse analyse uit het theoretische hoofdstuk hernomen, aan de hand van een latente-klassenanalyse, niet ongelijk aan de non-lineaire componentenanalyse die Bourdieu en Saint Martin in 1976 toepasten. Het verschil tussen de beide statistische technieken zit in wat men veronderstelt over het latente niveau: bestaat de samenleving uit discrete groepen of uit meerdere continue hiërarchieën? Ik ben persoonlijk op de hand van de continue hiërarchieën, omdat ik me heel weinig kan discreets kan voorstellen onder een structuur die de samenhang tussen een grote hoeveelheid gegevens van allerlei snit en soort moet samenvatten. Veel maakt het niet uit. Er zit hetzelfde euvel achter beide technieken, namelijk dat samenhangen tussen sociale kenmerken zonder hun plaats in een causaal verklaringsschema kunnen worden geanalyseerd. Door mij is dit eerder beschreven als ‘een manier om een grote variëteit aan data samen te vatten in een laagdimensionele ruimte, waarbij geen veronderstellingen gemaakt worden over steekproef-fluctuaties, meetniveaus, meetfouten, causale volgorde of onderliggende mechanismen’ (Ganzeboom 1987: 266). Bij die gelegenheid constateerde ik dat het heel opmerkelijk is dat juist sociologen die een uitgangspunt nemen in een sterk theoretisch kader, zich vervolgens uitleveren aan de meest verkennende en ongestructureerde statistische technieken die er te vinden zijn – technieken waar altijd wat uitkomt, maar telkens iets anders. Hoewel Bourdieus statistische analyse niet geïnformeerd was door het onderscheid tussen oorzaken en gevolgen, was dat er conceptueel nog wel: in *Anatomie du Goût* was er een ‘ruimte van sociale posities’ en een ‘ruimte van leefstijlen’. In de SCP-parafraze is dit nog overgenomen, maar in de eigen statistische analyse is het verloren gegaan.

De latente-klassenanalyse in *Vershil in Nederland* leidt tot een indeling in zes groepen – en de techniek stelt in staat daaraan een percentage te hechten. De top van de Nederlandse samenleving wordt uitgemaakt door een gevestigde bovenlaag van vijftien procent, en de onderkant door het precariaat, ook al vijftien procent. Ik laat het aan de lezer over te bedenken wat de kapitale kenmerken zijn van deze twee uiterste groepen, moeilijk is dat niet. De tussenliggende groepen zijn (in de volgorde van hoog naar laag): jonge kansrijken, de werkende middengroep, de comfortabele gepensioneerden en de onzeker werkenden. Allemaal zijn ze goed voor zo’n vijftien procent, behalve de modale werkende middengroep, die bijna

het dubbele aandeel heeft. Hecht niet te veel aan deze getallen. Ze zijn grotendeels een resultaat van arbitraire keuzen over hoeveel en hoe grote latente klassen je wilt onderscheiden en ze zullen er zeker anders uitkomen bij een volgend databestand.

In 1988 schreef ik voor het SCP het Sociaal en Cultureel Cahier *Leefstijlen in Nederland* (Ganzeboom 1988), waarin ik de theoretische en empirische werkwijze van Bourdieu tegen het licht hield. Er zijn geen aanwijzingen dat het SCP bij deze gelegenheid op het eigen opdrachtonderzoek heeft teruggekeken.¹ Ik argumenteerde in dit Cahier ook al dat een analyse die oorzaken en gevolgen door elkaar husselt, mogelijk leidt tot plaatjes die tot de verbeelding spreken, maar niet tot vergelijkbare cijfers en heldere analyses van hoe het in elkaar zit. Het spelletje van het benoemen van de resultaten van explorerende analyses door typerende labels is karakteristiek voor een traditie van onderzoek in de marketing (in 1988 besprak ik als voorbeeld de inmiddels lang vergeten leefstijltypologie van Arnold Mitchell). Het is inspirerend voor personen die een reclamecampagne moeten opzetten, maar weinig houdbaar voor een analyse van de sociale staat van Nederland die het SCP moet bieden.

Maar ik beklemtoonde in 1988 ook dat het achterliggende mechanisme van Bourdieus tweedimensionele leefstijlruimte zo gek niet is. Het simpele idee dat opleiding en inkomen (de kennis- en economische hiërarchie, cultureel versus economisch kapitaal) verschillende gevolgen hebben voor consumptieve voorkeuren (en bijvoorbeeld ook voor politieke voorkeuren) is een interessante, en een belangrijke correctie op gangbare eendimensionele voorstellingen van sociale stratificatie. In een toegevoegde empirische analyse liet ik zien dat naast opleiding en inkomen (en overeenkomstig gedifferentieerde beroepen) de leeftijd en levensfase een grote invloed hebben op consumptieve voorkeuren, een dimensie die door Bourdieu wordt overgeslagen, maar kennelijk ook bij het VIN14-materiaal niet is weg te denken – want zo interpreteer ik de verschillen tussen de middengroepen. Opleiding, inkomen en leeftijd leiden tot sociale verschillen – wie had dat gedacht?

Interessante vragen over Bourdieus stratificatietheorie gaan er niet over of deze relaties bestaan, maar hoe sterk ze zijn en onder welke omstandigheden ze sterker of zwakker worden. Zulke vragen zijn bijvoorbeeld hoe onafhankelijk de economische en culturele ladder eigenlijk zijn (de correlatie tussen opleiding en inkomen is substantieel, maar niet supersterk), of deze correlatie aan het afnemen of het toenemen is, en of de verschillen tussen lager- en hogeropgeleiden, en tussen hogere en lager inkomensgroepen niet alleen in consumptieve en politieke voorkeuren, maar ook in onderlinge associaties (vriendschap, trouwpatronen, intergeneratieel) kleiner of groter aan het worden zijn.

De opzet van *Vershil in Nederland* ontnemt de kans om aan een beantwoording van deze interessante vragen toe te komen. De eerste vragen die een socioloog

1 Hoewel? Figuur 2.1 uit het SCR2014 lijkt erg veel op figuur 2.2 van *Leefstijlen in Nederland*. Plagiaat kun je het niet noemen (want beide zijn een parafrase van dezelfde bron), maar een professionele omgang met eerder gepubliceerde analyses is het ook niet.

zich immers moet stellen zijn die naar een vergelijking. Hoe was het vroeger en hoe is het nu? Hoe is het hier en hoe is het elders? Door samenlevingen in hun historisch en cross-sectioneel vergelijkend verband te zien leert men de mechanismen van sociale verschillen onderkennen. Van een enkelvoudig databestand ga je dat niet leren. Vragen over onderwijskansen, inkomensongelijkheid, politieke voorkeuren en gezondheid worden door academische onderzoekers tegenwoordig behandeld aan de hand de vergelijkende analyse van dozijnen databestanden, die een zeer lange periode bestrijken, met veel inspanning geharmoniseerd zijn en in een groot aantal gevallen ook goed internationaal vergelijkbaar zijn. Het SCP heeft in het verleden niet weinig aan deze rijkdom bijgedragen, maar de bijdrage van het *Verskil in Nederland* is gering. Toen ik Cok Vrooman bij de presentatie vroeg over de beschikbaarheid van de VIN14-gegevens voor heranalyse, kreeg ik te horen dat ik daarvoor maar het SCP of CBS moest komen en dat het uitgesloten is om gegevens van VIN14 toe te voegen aan een historisch vergelijkende analyse die ik, maar ook anderen door de jaren hebben opgebouwd aan de hand van publiek beschikbare data over ongelijkheid in onderwijs en arbeidsmarkt.

Dat brengt mij op een laatste ergernis. Universitaire onderzoekers moeten hun bijdragen geaccepteerd krijgen in internationale *double-blind peer-reviewed journals*, een vaak moeizaam en soms pijnlijk proces, waarin originaliteit en cumulatie met eerdere literatuur gedetailleerd wordt afgewogen, men omstandig methodologische verantwoording moet afleggen en de gebruikte data voor anderen toegankelijk moeten zijn. Met name deze laatste eis is aanzienlijk verscherpt, door de dreigingen van bedrog en *sloppy science*, die nu alom worden erkend. Dat de eisen worden opgeschroefd, vind ik een goede zaak, hoe lastig het ook is. Samenleving en overheid hebben recht op solide wetenschap. Maar waarom gelden zulke regels niet voor het onderzoek waartoe de overheid direct opdracht geeft? Mijn conclusie is dat het SCP moet terugkeren naar haar samenvattende en integrerende werkwijze en de innovatie maar moet overlaten aan academische onderzoekers.

Literatuur

- Bourdieu, P. en M. de Saint-Martin (1976) "Anatomie du Goût". *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 2(5): 2-81.
- Ganzeboom, H.B.G. (1988) *Leefstijlen in Nederland. Een verkennend onderzoek naar leefstijlpatronen in Nederland*. Sociaal en Cultureel Cahier 60. Alphen aan de Rijn: Samsom.
- Ganzeboom, H.B.G. (1987) Review of 'Pierre Bourdieu: La Distinction'. *European Sociological Review*, 3(3): 264-266.